

Swietłana Gaś

Instytut Etnolingwistyki Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Zwroty grzecznościowe w korespondencji prywatnej na Śląsku Cieszyńskim końca XIX i pierwszej połowy XX wieku

1. Wprowadzenie

Listy są szczególnym rodzajem komunikacji werbalnej pomiędzy nadawcą a odbiorcą [Sikora 2014], odroczonej w czasie i mocno zrytualizowanej. Struktura listu, w szczególności jego stałe elementy, takie jak formuły powitalne lub pożegnalne, odzwierciedlają dialogowość tekstu, rozumianą jako dialog z nieobecnym rozmówcą [Kałkowska 1982]. Analiza lingwistyczna dawnych tekstów epistolarnych pozwala zauważyć zmiany w zachowaniach językowych członków określonej społeczności. W centrum uwagi badaczy najczęściej znajduje się epistolografia wykształconych elit lub przedstawicieli kręgów artystycznych [np. Łachacz 2019; Wojciechowska 2019a; Górny 2014], natomiast korespondencja osób należących do niższych warstw społecznych rzadziej stanowi przedmiot badań lingwistycznych [np. Lodge 2013]. W drugiej połowie XIX wieku na terenach austro-węgierskich w obiegu pojawia się list otwarty, czyli tzw. karta korespondencyjna [Kotłowski 1998]. Pisanie i wysyłanie tej krótszej formy korespondencji prywatnej szybko zdobywa popularność. Otwarty, dostępny dla wszystkich charakter nowego typu tekstu wymusza na nadawcy uważny dobór środków językowych. Tekst takiego listu otwartego staje się zwięzły i jeszcze bardziej skonwencjonalizowany. Stanowi nowy obszar zainteresowań lingwistów [np. Dzienisiewicz 2019].

W niniejszym artykule skupię się na analizie wybranej korespondencji prywatnej niewielkiej grupy ludzi, których łączą bliskie relacje rodzinne lub towarzyskie. Autorami i adresatami tekstów są przedstawiciele takich zawodów, jak górnicy, stolarze, pomoce domowe, mieszkający na terenie Śląska Cieszyńskiego (Księstwa Cieszyńskiego do 1918 roku). Teksty datuje się na koniec XIX do połowy XX wieku, zatem analizowany materiał powstał w okre-

sie obfitującym w tragiczne i przełomowe wydarzenia historyczne i społeczne. Przedmiotem niniejszych rozważań są zwroty grzecznościowe zawarte w tego rodzaju korespondencji.

Grzeczność, w tym grzeczność językowa, to „system społecznie zaaprobowanych i powszechnie przyjętych norm określających przewidywalny, zgodny z wytycznymi (oczekiwaniem) społeczności sposób zachowania się (także werbalnego) członków danej grupy w kontaktach wzajemnych” [Ożóg 2014: 50]. Ten system norm, inaczej „model grzeczności” [Ożóg 2014: 50], może obowiązywać w obrębie większej (np. naród) lub mniejszej (np. wspólnota wyznaniowa) grupy. Takie ujęcie grzeczności pozwala na analizę werbalnych zachowań językowych, przykładowo, w kontaktach członków grupy zawodowej, wspólnoty religijnej lub członków rodziny [np. Grochola-Szczepek 2014]. „Modele grzeczności” ewoluują, zmieniają się pod wpływem elementów pozajęzykowych [Sikora 2010; Ożóg 2014]. Zmiany można również zaobserwować w użyciu zwrotów grzecznościowych w korespondencji pisemnej.

2. Podstawa materiałowa

Analiza dawnych listów prywatnych określonej grupy ludzi wymaga ustalenia, kim są nadawca tekstu i jego odbiorca, jaki jest rodzaj łączących ich relacji, okoliczności powstania kartek i listów itd. Podstawę materiałową stanowi niepublikowana i nieupubliczniana wcześniej korespondencja prywatna mieszkańców Śląska Cieszyńskiego z przełomu XIX i XX oraz pierwszej połowy XX wieku. Jest to przykład zbioru korespondencji jednostronnej, co – zdaniem Anny Wojciechowskiej – „przed ich [listów – S.G.] badaczami stawia liczne ograniczenia” [Wojciechowska 2019b: 282]. Pomimo to analiza tekstów pozwala dokonać interesujących obserwacji.

Przedział czasowy zebranego korpusu tekstów obejmuje okres od 1894 roku do lat 50. XX wieku, przy czym zdecydowana większość datowanych materiałów pochodzi z pierwszej połowy XX wieku. Łącznie przeanalizowano 104 listy.

Zarówno nadawcy, jak i odbiorcy byli mieszkańcami m.in. Cieszyna, Ustronia, Trzyńca, Dolnej Lesznej (obecnie część Trzyńca). Autorów i adresatów łączyły bliskie relacje rodzinne, przyjacielskie oraz wyznaniowe. Zbiór stanowi przykład komunikacji werbalnej uczestników o równorzędnej i nierównorzędnej randze.

W analizowanym korpusie znajdują się różnego rodzaju teksty. W większości są to życzenia świąteczne, imienninowe i pozdrowienia. Teksty zostały utrwalone na kartkach pocztowych, kartkach okolicznościowych, papeterii

ozdobnej i in. Nadawcy posługują się miejscową odmianą języka polskiego i – rzadziej – językiem niemieckim. Analiza potwierdza, że wybór kodu językowego ma ścisły związek z narodowością autora lub/i ówczesną sytuacją polityczną i społeczną. Na przykład korespondencja w języku niemieckim powstała na początku XX wieku oraz w latach 40. XX wieku. Prezentowane w artykule obserwacje mają charakter deskryptywny.

3. Sytuacja społeczna i polityczna w korespondencji prywatnej

Zebrane teksty powstały w okresie ważnych historycznych i społecznych zmian¹, o czym świadczą językowe wykładniki odsyłające do ówczesnej sytuacji społeczno-politycznej. Symptomatyczna jest zmiana kodów językowych w części strony adresowej lub samej treści kartki. W części adresowej najbardziej niestabilna jest pisownia nazw miejscowości. Przykładowo, w analizowanym zbiorze odnotowano różne warianty pisowni ojkonimu *Cieszyn*, a mianowicie: *Teschen*², *Teschen Oster Schlezien*, *Teschen Ost Slezien* (datowanie – początek XX wieku), *Poln. Teschen Schlesien* (1923), *Cieszyn Wychodni* (1938), *Teschen Ost* (lata 40. XX wieku), *Polski Ćeszen. Śląsk Polski* (lata 30. XX wieku), *Polski Ćieschen*, *Polski Cieszyn* (1937), *Teschen. Polski Śląnsk*. Wielość wariantów zapisu nazwy tej samej miejscowości wskazuje na istotne zmiany zachodzące w sytuacji społeczno-politycznej oraz na brak ustabilizowanej nazwy funkcjonującej w świadomości mieszkańców.

Warto zwrócić uwagę na fakt, że bezpośrednio w treści kartek i listów można znaleźć znacznie mniej odniesień do ówczesnej sytuacji pozajęzykowej niż w części adresowej. Wśród nielicznych nawiązań do rzeczywistości pozajęzykowej można wymienić życzenia zakończenia wojny („Szczesliwego nowego roku/ wam wijszujem żeby się/ wam dobrze powodziło w/ tem nowem roku a najlep-/ szego zdrowija a żeby się ta/ wojna skończyła [...]” nr 36), krótkie informacje o tematach codziennych („bojakby przyszet befel/ anaz(?) by niebyło wszystkich [...]” nr 46, 1916), bieżące kwestie finansowe. Jednak zdecydowana większość korespondencji dotyczy wyłącznie osobistych spraw rodzinnych lub przyjacielskich.

4. Zwroty grzecznościowe w korespondencji prywatnej

Użycie formuł grzecznościowych, stanowiących stały, wręcz obligatoryjny składnik listów i kartek pocztowych, odzwierciedla zasadę *decorum*. Nadawca

1 Odsyłam do bogatej literatury na temat Śląska Cieszyńskiego [np. Bukowska-Floreńska, red. 1997; Studnicki 2015, 2018; Nowak, Panic, red. 2013; Nowak, red. 2015].

2 We wszystkich cytatach zachowana została oryginalna pisownia.

listu wykorzystuje zaakceptowany przez społeczeństwo lub grupę zestaw formuł językowych, które uznawane są za odpowiednie w danej sytuacji komunikacyjnej. Jak zauważa Małgorzata Marcjanik, „funkcjonowanie zwrotów grzecznościowych (tj. aktów grzeczności i form adresatywnych) porównuje się nieraz do tekstów minimalnych, które w określonych sytuacjach pragmatycznych odtwarzane są z pamięci” [Marcjanik 2017: 40]. Używanie tego rodzaju zestereotypizowanych formuł językowych wiąże się z ryzykiem szablonowości. Szczególnie szablonowe są treści kartek okolicznościowych, np.: „Serdeczne Pozdrowienie/ Zasyłam Wam, i życzym/ Wam Szczęśliwych i/ Wesołych Świąt Wielkanocnych/ Z pozdrowieniem/ L**** Paul” (1941). „Ponieważ szablony, mocno utrwalone w pamięci użytkowników języka, łatwe są do odtworzenia, to ich wartość grzecznościowa jest mała” – wnioskuje Marcjanik [2008: 88]. Szablonowe życzenia – zdaniem badaczki – mają również małą skuteczność perswazyjną, ponieważ „[o]dbiorca życzeń świątecznych, imiennowych czy pozdrowień oczekuje od nadawcy indywidualnego potraktowania i – co za tym idzie – indywidualnie sformułowanego tekstu na pocztówce” [Marcjanik 2008: 88].

W strukturze tekstów stanowiących analizowany korpus można wyróżnić trzy stałe elementy, w których obligatoryjnie występują zwroty grzecznościowe, a mianowicie: *inscriptio*, *salutatio*, *subscriptio*.

4.1. *Inscriptio*

Adres oraz tytuły grzecznościowe przed adresem są koniecznymi elementami korespondencji [zob. Lanham 2013: 652]. Użycie takich formuł, np. *Szanowny Pan*, *Szanowna Pani*, realizuje grzecznościową normę okazywania adresatowi szacunku i pomniejszania roli nadawcy. Ponadto w tego typu zwrotach powitalnych Ewa Szczęsna upatruje perswazyjny aspekt, który „wyraża się w angażowaniu odbiorcy w akt komunikacji” [Szczęsna 2004: 309].

W badanym korpusie zwroty grzecznościowe w części *inscriptio* występują zawsze. Świadczy to o mocnym utrwaleniu w świadomości użytkowników tych elementów struktury listu. Odnotowano dwa językowe warianty realizacji *inscriptio*: a) podstawowy (użycie zwrotów grzecznościowych poprzedzających imię i nazwisko adresata, np. *Szanowny Pan*), b) rozszerzony (dodatkowo wskazanie zawodu lub miejsca pracy adresata). Łatwo to prześledzić na przykładzie korespondencji przesyłanej do jednej i tej samej osoby. Adresatem, do którego w analizowanym zbiorze najczęściej kierowano listy i kartki, jest cieszynianka o imieniu Anna. Kobieta żyła w latach 1876–1958. Pracowała jako pomoc domowa w domu pastora, była praktykującą ewangeliczką³. Kiedy

3 W niektórych tekstach kontekst religijny odgrywa istotną rolę.

poślubiła Johana (Jana) S., z zawodu stolarza, zajęła się domem. Anna była osobą dwujęzyczną, dlatego w zbiorze znajduje się adresowana do niej korespondencja zarówno po polsku (przeważnie w odmianie mówionej), jak i po niemiecku.

Wybór przez nadawcę formuły grzecznościowej przed adresem zależał od aktualnego statusu społecznego adresatki. Do Anny L. jako pracowniczki w domu pastora korespondencję adresowano przy użyciu zwrotów „An/ Wohl/ Fra/ Anna L****” (nr 7, początek XX wieku), „Szanowna Panna/ Anna L****” (nr 51, początek XX wieku), „Wohgl. frl./ Anna L****” (nr 19, pierwsza połowa XX wieku), „Fraulein Hanka L****” (początek XX wieku). W *inscriptio* nadawcy podkreślali stan cywilny adresatki (*panna*), a nawet jej sytuację zawodową (*służąca* u pastora⁴). Razem ze zmianą sytuacji rodzinnej i zawodowej Anny L. można zaobserwować zmiany w sposobach adresowania do niej listów. W tekstach do zamężnej Anny występują zwroty *Szanowna Pani*, *Wielmożna Pani* lub formy skrócone *Szan/ Pani*, *Wiel. Pani*, *Wielm./ Pani*. Za przejaw grzeczności nadawcy uznają również adresowanie korespondencji do jej męża, nawet jeżeli treść listu lub kartki dotyczy dwojga małżonków, oraz użycie w adresie nazwy wykonywanego przez męża zawodu np. „Szanowny Pan i P./ Jan S****/ stolarz” (nr 8, pierwsza połowa XX wieku), „Szanowny Pan/ Jan S**** stolarz” (nr 2, pierwsza połowa XX wieku), „Szanowny Pann/ Johan S****” (nr 10, 1910), „Pan/ Jan S**** stolarz” (nr 60, 1933), „Herrn Johan S****” (nr 71, 1940). Powyższe zwroty, z jednej strony, zawierają presupozycję pragmatyczną⁵: ‘Pan Jan S**** jest stolarzem w Cieszynie’, ‘Mieszkańcy Cieszyna wiedzą, gdzie mieszka stolarz’. Z drugiej strony, wskazanie w części *inscriptio* zawodu adresata pełni funkcję grzecznościową (wyraz szacunku wobec odbiorcy).

4.2. *Salutatio*

Kolejny stały element listów, realizowany również w analizowanym korpusie, to zwroty początkowe. Tego rodzaju formuły, „będące jednym z wyznaczników grzecznościowej konwencji epistolarnej, profilują odbiorcę i wyznaczają relację między partnerami korespondencji” [Górny 2014: 387], niejako angażują odbiorcę w akt komunikacji [Szczęsna 2004: 309]. Zwroty salutacyjne są

4 Występuje tu nobilitacja adresata ze względu na miejsce pracy (*u pastora*).

5 Presupozycja pragmatyczna rozumiana jest jako wspólna pozajęzykowa wiedza uczestników komunikacji [Habrajska 2001: 36].

stałym, wręcz wymaganym, elementem korespondencji prywatnej, a pomijanie tych zwrotów należy do rzadkości.

W korpusie występują formuły początkowe o następującej budowie:

- a) wyrażenie atrybutywne w prepozycji + nazwa stopnia pokrewieństwa: „Kochani poteczkuwie”⁶ (nr L9, 1937), „Kochany Bracie” (nr L8, 1910), „Dzien dobry Naj/ milsza Córko” (nr L2, 1900), „Miła siostró i Szvagrze” (nr 93, 1949), „Kochano Ciotuszko i uiczku” (nr 87, 1920), „Szanowny szfagrze i Śiostró” (nr 83, 193?), „Najdroszcz Menżu” (nr 70, 1915), „Drodzy Potkowie!” (nr 60, 1933), „Liebe Tante!” (nr 7, 194?);
- b) wyrażenie atrybutywne w prepozycji + deminutywa antropimiczne: „Miła haneczko” (nr 84, 1914), „Miła Anninko” (nr 76, 1917), „Kochano Anninko!” (nr 73, 191?), „Kochano najmilsko moja Haniczko” (nr 46, 1916), „Liebe Hanka!” (nr 41, 1903), „Szanowna Haniczko” (nr 32, początek XX wieku);
- c) wyrażenie atrybutywne w prepozycji + inny rzeczownik: „Droga Współsiostro!” (nr L3, pierwsza połowa XX wieku), „Umiłowanno Ssiostarczko w Jezusie Chryst(u)sie” (nr 72, pierwsza połowa XX wieku), „Kochani Przyjaciele!” (nr 67, 1904), „Kochany kolego” (nr 42, pierwsza połowa X wieku), „Kochano Siostró w Chrystusie Jezusie umiłowana!” (nr 9, 1901), „Droga Współsiostro w J. Ch.” (nr 5, pierwsza połowa XX wieku).

Najwyższą frekwencję wykazują zwroty grzecznościowe należące do pierwszej grupy. W obrębie osób, których łączą bliskie rodzinne relacje, za grzeczne uznaje się użycie w formułach początkowych nazwy pokrewieństwa i powinowactwa (np. *brat, córka, szwagier, bratow(k)a*). Podkreślenie więzi rodzinnych jest tu ważnym i niezbędnym elementem. Wyrażenia atrybutywne *kochany, drogi, miły, liebe* w części salutacyjnej manifestują mniejszy dystans pomiędzy nadawcą a odbiorcą. Z kolei użycie wyrazu *szanowny* na początku listu może ten dystans zwiększać. Zabiegiem językowym mającym na celu zmniejszenie dystansu pomiędzy osobami spoza kręgu rodzinnego jest połączenie przymiotnika *szanowny* z formą deminutywną imienia. W trzeciej grupie szczególnie wyróżniają się inicjalne formuły religijne, które – w skróconej lub bardziej rozbudowanej formie – wyznaczają religijny kontekst pozostałej treści listu [por. Cybulski 2003].

6 Zwroty z wyrazem *poteczkuwie* ('chrzestni') zaliczono do tej grupy umownie.

4.3. *Subscriptio*

Subscriptio, czyli podpis z pozdrowieniami i formułami pożegnalnymi, jest również obligatoryjnym składnikiem korespondencji. Podpis epistolarny identyfikuje autora listu [Górny 2014: 389]. Ponadto zwroty grzecznościowe kończące list wskazują na rodzaj relacji pomiędzy autorem a adresatem.

Najczęstszym używanym w analizowanym korpusie zwrotem pożegnalnym jest formuła o religijnym charakterze *Z Bogiem do widzenia*, np. „Dowiedzenia z Bogiem” (nr L9, 1937), „z Bogiem do/ widzenia się/ z wami” (nr 95, pierwsza połowa XX wieku), „tak/ z Bogiem zostawa was brat Paul” (nr 85, 1914), „z Bogiem do widzenia/ życzliwy szwagier Paul” (nr 80, 1918), „tak z Bogiem/ do miłego widzynia” (nr 52, pierwsza połowa XX wieku), „a tak z Panem Bogiem do widzenia” (nr 73, 191?). Są to zwroty imitujące werbalne pożegnanie w bezpośredniej interakcji (pożegnanie dwóch rozmówców). Rzadziej występują indywidualne zakończenia, które wskazują na szczególny typ relacji uczestników komunikacji, np. w tekście z dominującym wątkiem religijnym odnotowano zwrot *Z chrześcijańskiej miłości* (nr L4, pierwsza połowa XX wieku) lub formuły o modlitewnej genezie *Amen!* (nr 86, 1894), w intymnym liście żony do męża zarejestrowano pieszczotliwy zwrot *dobra noc kucziczk* (nr 70, 1915), natomiast w korespondencji od rodziców do córki użyto formuł pożegnalnych: „wiernom Matkom/ i Ojcem dosmierci zostawamy./ Amen” (L2, 1900) lub „pozdrawuję cię/ Po wszystkie dni/ żywota mojego” (nr 62, XIX/XX wiek). Te spersonalizowane formuły ze względu na stopień emocjonalnego natężenia mają oczywiście większą moc perswazyjną.

Formuły kończące mogą zawierać pozdrowienia, „zachęć do szybkiej odpowiedzi” [Marcjanik 2008: 80] oraz życzenia spotkania się w nieodległej przyszłości. Użycie zwerbalizowanych prośb o odpowiedź lub składanie obietnic przesłania/napisania kolejnych listów służy podtrzymywaniu komunikacji, a tym samym stworzeniu wrażenia nieprzerwalności kontaktu. Przeważnie życzenia w zamykającej części listu lub kartki mają postać skróconą i sygnalizują koniec listu. Jednak im bardziej rozbudowana jest ta część tekstu, tym bardziej – w odczuciu nadawcy – oddala się moment definitywnego zakończenia kontaktu, np. „zostawajcie z Bogiem/ aż do zobaczynia się przy/ dobrym zdrowiu zebychmy/ się zobaczyli wszyscy po(?) gromadzie/ Amen/ z uszanowaniem/ Twój Brat. Paul” (L8, 1910).

5. Życzenia okolicznościowe i postawa nadawcy

Intencją nadawcy listu lub kartki może być chęć nawiązania lub utrzymania kontaktu z adresatem, próba nakłonienia go do kontynuacji podjętego dialogu, dążenie do przekonania do swoich racji itd. W korespondencji prywatnej

odbiorca tekstu jest zdefiniowany – autor listu pisze do jednej konkretnej osoby lub do określonej grupy osób. Ponadto zakłada się, że nadawca i odbiorca mają wspólną wiedzę pozajęzykową.

Świadomość tego, kim jest odbiorca, pozwala na dobór skuteczniejszych językowych środków perswazji, a jednym z tych zasobów jest etykieta językowa [Szczęsna 2004].

W tradycyjnym modelu grzecznościowym rola nadawcy jest pomniejszana. Respektowanie tej zasady wymusza stosowanie określonych środków językowych. Może to przejawiać się w rozbudowanych wypowiedziach:

Przybywamy tutaj do Bielska, przebywszy szczęśli-/ wie podróż, przesyłamy Ci i z tą nasze braterskie przywią-/ zanie do Ciebie, aczkolwiek tego nie jesteśmy godni, i nie zasłużyliśmy na to, żebyśmy się do Ciebie o-/ dezwać mogli, to proszę nie odrzucić tej kartki, p(u)ki nie/ będzie przeczytana. Twoji Bracia. (nr 48, 1904)

Wymóg składania życzeń okolicznościowych jest głęboko osadzony w kulturze. Składając życzenia lub gratulacje, nadawca okazuje szacunek oraz „przyjmuje określoną postawę emocjonalną: zasadniczo przyjazną i życzliwą, co oznacza, że uwzględnia on jego [adresata – S.G.] dobro i jego potrzeby (aktualne, rzeczywiste lub «stereotypowe» [...])” [Jędrzejko, Kita 2003: 202]. W języku wykształciły się wielokrotnie odtwarzane mocno skonwencjonalizowane formuły życzeniowe, które zasadniczo podlegają niewielkim modyfikacjom. Stosowanie powielanych zwrotów może zmniejszać efektywność tekstu, jednak należy pamiętać, że nadawcę i odbiorcę analizowanego zbioru niekiedy dzieliła odległość zaledwie kilku lub kilkunastu kilometrów. Zatem już sam akt wysłania kartki z życzeniami ma wymiar perswazyjny. Nadawca przejawia tym postawę grzeczności wobec odbiorcy, manifestuje chęć podtrzymania kontaktu, werbalizuje swój szczególny szacunek, pielęgnuje emocjonalną więź.

W analizowanym korpusie odnotowano treści życzeń imieninowych oraz życzeń z okazji świąt bożonarodzeniowych i wielkanocnych. W tym pierwszym typie życzeń szczególnie uwypukla się kontekst religijny: „niech ci da Bok wszystkiego/ dobrego czego by se życzyło serce twoje” (nr 44, początek XX wieku), „ja ci wieszczę wszystkiego dobrego/ a co se sama od Pana Boga życzysz (nr 34, początek XX wieku), „wszystko co sobie/ życzysz, nich Pan/ Bog da dożyć” (nr 33, 1914)⁷.

7 Odrębną grupę stanowią rymowane życzenia imieninowe: „Pan Bog niebieski tak pokierował/ Radosną chwilkę dla mnie zgotował/ Nasłał radosny dzień Twego Imienia/ Hanko ja

Można przypuszczać, że tego typu zachowania językowe – składanie życzeń – są stałym elementem modelu grzecznościowego w obrębie danej grupy osób. Zwerbalizowane życzenia okolicznościowe, będące przejawem szacunku wobec odbiorcy, mają również dodatkowy wymiar perswazyjny. W niektórych tekstach życzenia lub pozdrowienia przygotowują adresata do dalszych treści listu, angażują emocjonalnie, mają wpływ na odbiorcę. Autor pragnie wzbudzić w czytelniku chęć szybszego spotkania oraz dążenia do szczerej rozmowy na tematy osobiste:

[1] <...> co/ się tyczy mojih svi/ ont mam bardzo/ smutne coch jesze vzy/ ćiu niemiał nigdy./ muszym się zafsze ros/ płakać co se spomnym/ nanie nie mogę zapo/ mnieć nanie ani nie/ zapomnym nigdy. (nr 69, 193?)

[2] <...> tak rok my jezche mieli/ Paula między nami ale/ tego roku ?sz nas zaś jest/ mieni. Proszem was abyżescie/ byli tak dobrzy a odpisa? <...>. (nr 56, pierwsza połowa XX wieku)

[3] <...> ja jestem dsyć/ zdrowy. Jeny mie jest/ furt teschno nie/ mogę zapomnieć na/ moją starom <...>. (nr 54, 1937)

[4] <...> i to Was bardzo proszę abyście przy=/ szli bo tylko raz wychodzę za mąż i mam/ jeszcze chrzestnych ojców obóh czyby/ mi to nie było źle! Jak byście nie przysz=/ li!! proszę Was bardzo spełnijcie moje/ życzenie i przyjdcie na pewno choćby się/ czułam jak szczęśliwą w dzień mojego/ ślubu a Was by tu nie było to mia=/ łam bym smutne serce <...>. (L7, 1937)

Nadawcy korzystają z różnych środków językowych i pozajęzykowych, aby nakłonić adresata do kontaktu. Są to wyrażenia pewności (np. *ale oba na pewno* (nr 60, 1933)), nazwy uczuć i emocji (przykłady [1], [2], [4]), powtórzenia (przykład [1]), odsyłacze do fragmentów Biblii, powtarzane zwroty adresatywne w treści listu, podwójne graficzne podkreślenia (przykład [4]), tryb rozkazujący, wykrzykniki itd. Nadawca czasami sygnalizuje wprost, że

ci ze serca ślę swe życzenia <...>” (nr 5, pierwsza połowa XX wieku). W każdym tego typu życzeniu odnotowuje się silny religijny kontekst o genezie modlitewnej: „Kiedy nadejdzie smutek i trwoga/ Oddaj się haniczko na Pana Boga./ Ufaj ty jemu On wszystko da tobie/ Czego ty kolwiek będziesz życzyć sobie” (nr 72, początek XX wieku). Korpus zawiera tylko kilka rymowanych tekstów. Obecnie nie można wskazać ich źródeł. Warto zauważyć, że nawet jeżeli są to teksty skopiowane, odznaczają się walorami perswazyjnymi [por. D’Angelo 1992].

pożądane zachowanie adresata bezpośrednio wpłynie na samopoczucie autora tekstu: „jeszcze by mnie to bardziej/ cieszyło gdybych ja mógł/ pare słów poczytać od/ ciebie Kochany Bracie” (L8, 1910). Zatem realizacja akceptowanego modelu grzecznościowego spełnia funkcję perswazyjną. Szczególną rolę w tym odgrywają zwroty grzecznościowe.

6. Zakończenie

Struktura formalna listów i kartek jest mocno skonwencjonalizowana. Największe nasycenie tekstu zwrotami grzecznościowymi przypada na jego początkową i końcową część. Obecność tych elementów w analizowanym korpusie wskazuje na mocno utrwalony w świadomości użytkowników wzorzec gatunkowy listu.

Zwroty grzecznościowe w listach i kartkach angażują odbiorcę w akt komunikacji, pozwalają wyrazić szacunek wobec adresata, zwiększają lub zmniejszają dystans pomiędzy nadawcą a odbiorcą. Autorzy w bardziej lub mniej świadomy sposób korzystają z utartych formuł i zwrotów grzecznościowych, aby wpłynąć na postawę odbiorcy. Bardziej rozbudowane formuły finalne pozwalają oddalić moment definitywnego zakończenia kontaktu. Inne zwerbalizowane zachowania grzecznościowe, w tym życzenia i pozdrowienia, poprzedzają próby nakłonienia adresata do pewnych pożądanych działań (spotkania się, serdecznej rozmowy, napisania listu).

Analiza stałych elementów listów i kartek pozwala mówić o pewnym modelu grzeczności obowiązującym członków określonej grupy ludzi, których łączą więzi rodzinne i/lub wyznaniowe. Przynależność do rodziny jest dla nich ważna, dlatego wśród formuł powitalnych najczęściej używa się wyrażen atrybutywnych połączonych z nazwą stopnia pokrewieństwa. Język tych tekstów potwierdza, że na co dzień mieszkańcy Śląska Cieszyńskiego posługiwali się miejscową odmianą języka polskiego, również na piśmie.

Poczynione obserwacje mogą stanowić interesujący przyczynek do badań językowych dotyczących terenu Śląska Cieszyńskiego.

Bibliografia

- Bukowska-Floreńska Irena, red. (1997), *Studia etnologiczne i antropologiczne*, t. 1: *Śląsk Cieszyński i inne pogranicza w badaniach nad tożsamością etniczną, narodową i regionalną*, Katowice.
- Cybulski Marek (2003), *Obyczaje językowe dawnych Polaków. Formuły werbalne w dobie średniopolskiej*, Łódź.

- D'Angelo Frank (1992), *The Rhetoric of Sentimental Greeting Card Verse*, „Rhetoric Review”, nr 10 (2), s. 337–345.
- Dzieniaiewicz Daniel (2019), *Błędy (orto)graficzne w rosyjskojęzycznych wiadomościach przesyłanych na kartach pocztowych*, „Studia Rossica Posnaniensia”, nr 1 (44), s. 349–363.
- Górny Halszka (2014), *Nazwa własna w tekście epistolarnym a osobliwości idiolektalne Witkacego – na przykładzie listów do żony z lat 1923–1939*, „Język Polski”, s. 385–398.
- Grochola-Szczepanek Helena (2014), *Grzecznościowe zachowania językowe w środowisku wiejskim na przykładzie gwary spiskiej w Polsce*, „Jezikoslovni Zapiski”, t. 20, s. 175–188.
- Habrajska Grażyna (2001), *Presupozycja – kondensacja – implikatura*, w: *Język w komunikacji (1)*, red. Grażyna Habrajska, Łódź, s. 30–37.
- Jędrzejko Ewa, Kita Małgorzata (2003), *Wszystkiego najlepszego! Życzenia jako akty językowo-kulturowe: konwencje i kreacyjność*, w: *Śląskie studia lingwistyczne*, red. Krystyna Kleszczowa, Ewa Sobczykowa, Katowice, s. 197–207.
- Kałkowska Anna (1982), *Struktura składniowa listu*, Wrocław.
- Koźłowski Jan (1998), *Dawne pocztówki: historia, ikonografia, kolekcjonerstwo*, Warszawa.
- Lanham Carol Dana (2013), *Salutatio*, w: *Encyclopedia of Rhetoric and Composition: Communication from Ancient Times to the Information Age*, red. Theresa Enos, Routledge, s. 652–653.
- Lodge R. Anthony (2013), *A lady-on-waiting's begging letter to her former employer (Paris, mid-sixteenth century)*, w: *Touching the Past: Studies in the historical sociolinguistics of ego-documents*, red. Marijke J. van der Wal, Gijsbert Rutten, Amsterdam, s. 19–44.
- Łachacz Klaudia (2019), *Kategoria miejsca w XVIII-wiecznych listach miłosnych*, „Res Rhetorica”, t. 6, nr 4, s. 36–55. DOI: <https://doi.org/10.29107/rr2019.4.2>
- Marcjanik Małgorzata (2008), *Grzeczność w komunikacji językowej*, Warszawa.
- Marcjanik Małgorzata (2017), *Aspekt kulturoznawczy badań konfrontatywnych nad grzecznością językową*, „Język Polski”, nr 1, s. 34–42.
- Nowak Krzysztof, red. (2015), *Śląsk Cieszyński w latach 1918–1945*, Cieszyn.
- Nowak Krzysztof, Panic Idzi, red. (2013), *Śląsk Cieszyński od Wiosny Ludów do I wojny światowej (1848–1918)*, Cieszyn.
- Ożóg Kazimierz (2014), *Współczesna polska grzeczność językowa a postmodernizm*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Linguistica”, t. 9, s. 49–60.
- Sikora Kazimierz (2010), *Grzeczność językowa wsi*, Kraków.

- Sikora Agata (2014), *List*, w: *Od aforyzmu do zinu. Gatunki twórczości słownej*, red. Grzegorz Godlewski, Marta Rakoczy, Paweł Rodak, Warszawa, s. 247–252.
- Studnicki Grzegorz (2015), *Śląsk Cieszyński: obrazy przeszłości a tożsamość miejsc i ludzi*, Katowice.
- Studnicki Grzegorz (2018), *I wojna światowa a życie codzienne na Śląsku Cieszyńskim*, „Ethnologia Europae Centralis”, t. 15, s. 72–92.
- Szczęсна Ewa (2004), *Grzeczność zobowiązuje, niegrzeczność prowokuje – o grzeczności i stosowności w reklamie*, „Napis”, t. 10, s. 307–315.
- Wojciechowska Anna (2019a), *List w służbie pamięci. Dokumentalny wymiar korespondencji Wisławy Szymborskiej i Kornela Filipowicza*, „Stylistyka”, t. 28, s. 195–214. DOI: <https://doi.org/10.25167/Stylistyka28.2019.13>
- Wojciechowska Anna (2019b), *O dyskursie epistolarnym w świetle korespondencji Wisławy Szymborskiej i Kornela Filipowicza*, „Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza”, t. 26, nr 2, s. 281–292. DOI: <https://doi.org/10.14746/pspsj.2019.26.2.19>

Swietłana Gaś

Expressing Politeness in Private Correspondence in Teschen Silesia From the End of the Nineteenth to the First Half of the Twentieth Century

The study presents the results of the analysis of verbal politeness in private letters. The persuasive aspect was taken into account. The paper concentrates on unpublished letters and greeting cards written by inhabitants of Teschen Silesia from the 1894–1952 period. The study shows a local model of politeness. Complying with the rules, the sender of private letters can affect the recipient more efficiently.

KEYWORDS: politeness; Teschen Silesia; private letters; greeting cards.

dr Swietłana Gaś [ORCID: 0000-0001-6160-0702] – Instytut Etnolingwistyki, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu; zainteresowania badawcze: leksykologia i leksykografia polska i rosyjska, terminologia, język prawny i prawniczy, tłumaczenie specjalistyczne.